

सामाजिक तथा वातावरणीय अनुसन्धान संस्था - नेपाल (सावाअस नेपाल) फूलबारी, चितवन

सम्पर्क ठेगाना

सामाजिक तथा वातावरणीय अनुसन्धान संस्था-नेपाल
भरतपुर महानगरपालिका वडा नं. १५, फूलबारी, चितवन, नेपाल
पोस्ट बक्स नं.: ५७, भरतपुर-१० चितवन, नेपाल
फोन नं.: +९७७-५६-५९९०५४, +९७७-५६-५९२४०६
ईमेल: iser.nepal@outlook.com
वेब: www.isernepal.org.np

गतिविधि | २०६८

विषयसूची

हाम्रो भनाइ

१. संस्थाको परिचय
२. कार्यपद्धति
३. कार्यक्षेत्र
४. अनुसन्धान
५. अनुसन्धानका नतिजाहरू
६. सहकार्य
७. नीतिगत पृष्ठपोषण तथा पैरवी
८. सामुदायिक विकासका कार्यक्रम
९. तालिम, दूरशिक्षा तथा शिक्षण कार्यक्रम
१०. महाभूकम्प २०७२ का पीडितलाई संस्थाले गरेको सहयोग
११. प्रकाशनहरू: किताब, अध्याय, वैज्ञानिक लेख, कार्यपत्र तथा सोधपत्रहरू

हाम्रो भनाइ

यस सामाजिक तथा वातावरणीय अनुसन्धान संस्था नेपाल (सावाअस नेपाल)द्वारा सञ्चालित कार्यक्रम तथा उपलब्धिहरूका बारेमा कार्यक्रममा सहभागी उत्तरदाताहरू, स्थानीय समुदाय, सरोकारवाला, सामाजिक संघ संस्थाहरू, सरकारी तथा गैह सरकारी संघ संस्थाहरूलाई सु-सूचित गराउदै जाने प्रतिवद्धताअनुरूप सामाजिक तथा वातावरणीय अनुसन्धान संस्था-नेपालको गतिविधि २०७४ लिएर प्रस्तुत भएका छौं ।

यहांहरूको अद्वितीय सहभागीता, निरन्तर सहयोग र सद्भावबाट यस संस्थाको कार्य पद्धति अन्तर्गतका अध्ययन तथा अनुसन्धान, नीतिगत पृष्ठपोषण तथा कार्यक्रम कार्यन्वयन, र क्षमता अभिवृद्धि, तीनवटै क्षेत्रमा उल्लेखनीय उपलब्धि हासिल गर्न सफल भएका छौं ।

अध्ययन तथा अनुसन्धान अन्तर्गत सामाजिक क्षेत्रमा पारिवारिक, जनसांख्यिक संरचना, सामाजिक मूल्य, मान्यता, अवधारणा र विश्वास, शिक्षा, रोजगारी तथा पारिवारिक चाहना, आकाङ्क्षा जस्ता विषयमा अनुसन्धानहरू गरिएका छन् भने स्वास्थ्य क्षेत्रमा मानसिक तनाव र स्वास्थ्य, आमा र बच्चाको स्वास्थ्य, स्वास्थ्य सेवाहरूको उपलब्धता तथा उपभोग, ती स्वास्थ्य सेवाहरूको उपलब्धता तथा उपभोगमा लैङ्गिक असमानता, मधुमेहको प्रकोप, बालबालिकामा रक्तअल्पता तथा शारीरिक स्वास्थ्य, क्षयरोग, मुटु र आंखा रोगबिचको अन्तरसम्बन्ध, पिउने पानीमा आर्सेनिक सम्बन्धी अनुसन्धानहरू गरिएका छन् । त्यसैगरी, जीविकोपार्जनका क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगार, कृषि, कृषि उत्पादकत्व, परिवारका सदस्यहरूको बसाइ सराइ र बच्चाहरूको सामाजिक तथा भावनात्मक विकास सम्बन्धी अध्ययन गरिनुको साथै वातावरण क्षेत्रमा मिचाहा वनस्पति र तिनको सामुदायिक वनमा प्रभाव, वनजङ्गल, घाँसे मैदान तथा सार्वजनिक जमिन र गौचरनहरूमा वनस्पति, भू-उपयोग मापन, बाघ र मानवबीचको अन्तर सम्बन्ध, वन पैदावार उपयोग र उपलब्धता, घरभित्रको वायु प्रदूषण र मानव तथा वातावरणबिचको अन्तरसम्बन्ध जस्ता अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्षेत्रमा उल्लेखनीय उपलब्धि हासिल गर्न सफल भएको छ ।

यी अध्ययन तथा अनुसन्धानहरूबाट प्राप्त नतिजाहरूमा आधारित विकास नीति तर्जुमा तथा कार्यन्वयन पद्धति तथा शिक्षण प्रणालीको विकासमा टेवा पुऱ्याउदै जाने उद्देश्य अनूरूप

अध्ययन तथा अनुसन्धानबाट प्राप्त नितिजाहरू विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सभा-सम्मेलन, कार्यशाला तथा गोष्ठीहरूमा प्रस्तुत कार्यपत्रहरू, वैज्ञानिक पत्रपत्रिका र पुस्तकहरूमा प्रकाशित लेख रचनाहरू राष्ट्रिय नीति निर्माणकर्ता, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकासका सहयोगी सरकारी तथा गैंड सरकारी संस्थाहरु र स्थानीय सरोकारवालालाई जानकारी गराउनुको साथै अन्तरक्रिया, सहकार्य मार्फत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धानमूलक संघ संस्थाहरूसंग समन्वय तथा सहकार्य विस्तार गर्न पनि सफल भएको छ । यसका साथै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका उच्च गुणस्तरयुक्त अध्ययन अनुसन्धान, तथा प्रभावकारी पृष्ठपोषण तथा पैरवी गर्न आवश्यक मानवीय सीप र क्षमता अभिवृद्धि, सामाजिक र भौतिक पूर्वाधारको विकासका क्षेत्रमा पनि महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल गर्न सफल भएको छ ।

विगतमा सामाजिक तथा वातावरणीय क्षेत्रमा मात्र सीमित अध्ययन अनुसन्धानहरू, यस अवधिमा जनस्वास्थ्य तथा जीविकोपार्जनसंग प्रत्यक्ष सरोकारका क्षेत्रहरूमा पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्न थालेको छ । तुलनात्मक दृष्टिले विगतमा भै यस अवधिमा पनि अध्ययन अनुसन्धान कार्यक्रमहरू नै प्राथामिकतामा परे पनि अन्य सामाजिक तथा शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल गर्न सफल भएका छौं । मानवीय संसाधन तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्नको लागि दूरशिक्षा प्रणाली मार्फत विश्वका जुनसुकै विश्वविद्यालय र अनुसन्धान संस्थाहरूबाट अत्याधुनिक श्रव्यदृश्य प्रविधिको प्रयोग गरी प्राध्यापन गर्न सकिने सुविधायुक्त दूरशिक्षा केन्द्र स्थापना अर्को महत्वपूर्ण उपलब्धि भएको छ । यस दूरशिक्षा केन्द्रको स्थापनाबाट नेपालमा मात्र नभइ दक्षिण एसियामा उच्च गुणस्तरयुक्त अध्ययन अनुसन्धान पढाति तथा तथ्याङ्क विश्लेषण क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालनमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने विश्वास लिइएका छौं ।

यस अवधिमा, विकसित देशहरूमा अध्ययन अनुसन्धानमा प्रयोग गरिने प्रविधिमा आएको परिवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै मोबाइल, ट्याबलेट र ल्यापटप कम्प्युटरको प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गर्न र अनुसन्धानको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न सफल भएका छौं । त्यसको अतिरिक्त तथ्याङ्कमा आधारित नीतिनिर्माणको लागि अन्तरदेशीय पृष्ठपोषण तथा पैरवी, दक्षिण एसियाली मुलुकका विश्वविद्यालय तथा अनुसन्धानमूलक सङ्घ संस्थाहरूसंगको समन्वय र

सहकार्यमा महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू पनि हासिल गरेका छौं । त्यसैगरी, वातावरण संरक्षण, बालबालिकाका लागि बाल शैक्षिक विकास कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिविर, २०७२ सालको महाभूकम्प पीडित र २०७४ सालका बाढी पीडितहरूलाई सहयोग जस्ता सामाजिक कार्यहरूलाई पनि निरन्तरता दिई आईरहेका छौं ।

सबै उपलब्धिहरू यो सानो पुस्तिकामा समेट्न सम्भव नभएकाले अनुसन्धानहरूबाट प्राप्त निचोड र अनुसन्धानका कममा गरेका केही अनुभवहरू मात्र यस पुस्तिकामा समावेश गरिएका छन् । यस पुस्तिकामा समाविष्ट जानकारीहरू विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय सभा-सम्मेलन, कार्यशाला तथा गोष्ठीहरूमा प्रस्तुत कार्यपत्रहरू, वैज्ञानिक पत्रपत्रिका र पुस्तकहरूमा प्रकाशित लेख रचनाहरूमा आधारित छन् । त्यसैले यी विषयहरूमा विस्तृत जानकारी लिन चाहनुहुने महानुभावहरूले सम्बन्धीत कार्यपत्र वा वैज्ञानिक पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख-रचनाहरू नै अध्ययन गर्नुहुन अनुरोध गर्दछौं । प्रकाशित कार्यपत्र, लेख र रचनाहरू यस संस्थाको वेब साईट www.isernepal.org.np वा <http://spe.psc.isr.umich.edu> बाट पनि प्राप्त गर्न सक्नुहुनेछ ।

उल्लेखित उपलब्धिहरू यस संस्थाको कार्यक्रमहरूमा निरन्तर रूपमा सहभागी उत्तरदाता, जनसमुदाय, सरकारी तथा गैह-सरकारी संस्था, विश्वविद्यालय, शुभचिन्तक महानुभावहरूका प्रेरणा, सहयोग र शुभेच्छाबाट मात्र हासिल गर्न सम्भव भएको हो । आगामि दिनहरूमा पनि आदरणीय उत्तरदाताहरू साथै शुभचिन्तक महानुभावहरूबाट निरन्तर सहयोगको अपेक्षा राख्दै सबैमा हृदयदेखि नै हार्दिक धन्यवाद तथा कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्दैँ ।

१. संस्थाको परिचय

सामाजिक तथा वातावरणीय अनुसन्धान संस्था-नेपाल, उच्च गुणस्तरयुक्त अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त ज्ञानलाई व्यवहारमा रूपान्तरण गरी मानव-जीवन र वातावरणीय अवस्थामा सुधार ल्याउन समर्पित एक अनुसन्धान र विकासमूलक संस्था हो । उच्च गुणस्तरीय वैज्ञानिक अनुसन्धान पद्धतिद्वारा सामाजिक, आर्थिक, वातावरणीय, स्वास्थ्य, शिक्षा, जिविकोपार्जन, सामाजिक विभेद जस्ता क्षेत्रहरूमा मुलुकले भोगिरहेका चुनौती तथा समस्याहरूको समाधानका उपायसहित विकासका सम्भावनाहरूको पहिचान र समाधान गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले वि.सं. २०५७ सालमा यस संस्थाको स्थापना भएको हो । यस संस्थाका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू उच्च गुणस्तरयुक्त अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्य र नतिजामा आधारित नीति-तर्जुमा तथा विकास निर्माण प्रक्रियालाई संस्थागत गर्ने उद्देश्यले अभिप्रेरित छन् । यसका लागि सामाजिक परिवेश, वातावरणीय अवस्था र वस्तुगत आवश्यकता अनुरूपका अनुसन्धान कार्यक्रमको अवधारणा र प्रस्तावना पत्र तयार गरी विभिन्न संघसंस्था, समुदाय र व्यक्तिहरूसंगको सहकार्य र सहयोगमा अनुसन्धान कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने र त्यसबाट प्राप्त तथ्याङ्क, नतिजा तथा निष्कर्षहरूको आदान-प्रदान, अन्तर्रक्षिया र पृष्ठपोषण तथा पैरवीमा विशेष जोड दिने गरिन्छ ।

संस्थाको मान्यता

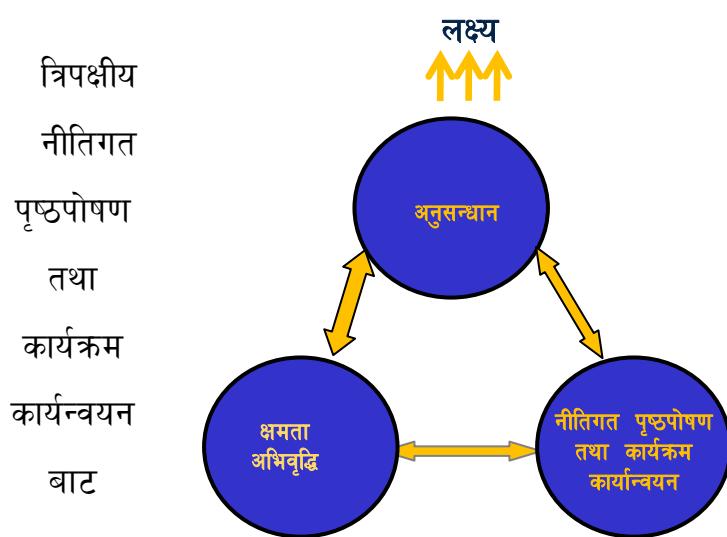
यस संस्थाका कार्यक्रमहरू सामाजिक महत्व तथा शैक्षिक उपादेयतालाई ध्यानमा राखेर मात्र सञ्चालन गरिन्छ

यसै क्रममा यस संस्थाले स्थापनाकालदेखि नै विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय संघसंस्थाहरूसंगको सहकार्य र सहयोगमा विभिन्न सामाजिक तथा वातावरणीय परिवर्तन, ती परिवर्तनहरूबिचको अन्तरसम्बन्ध र प्रभावका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान र ती अध्ययनका निष्कर्षमा आधारित सामाजिक विकासका कार्यक्रम तथा क्षमता अभिमृद्धि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । हामीले यो पुस्तिकामा अध्ययन अनुसन्धानका मुख्य-मुख्य कार्यक्रमहरू र त्यस अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजा र निष्कर्षहरू संक्षेपमा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेका छौं ।

२. कार्य पद्धतिः

यस संस्थाका कार्यक्रमहरू	त्रिपक्षीय
पद्धतिः अनुसन्धान, क्षमता अभिवृद्धि, नीतिगत	

संस्थाको मान्यता
यस संस्थाले गोप्य, निश्चित व्यक्ति वा
नाफा कमाउने संघ संस्था वा
कम्पनिहरूका लागि कूनै अध्ययन
गर्नेक्वैन

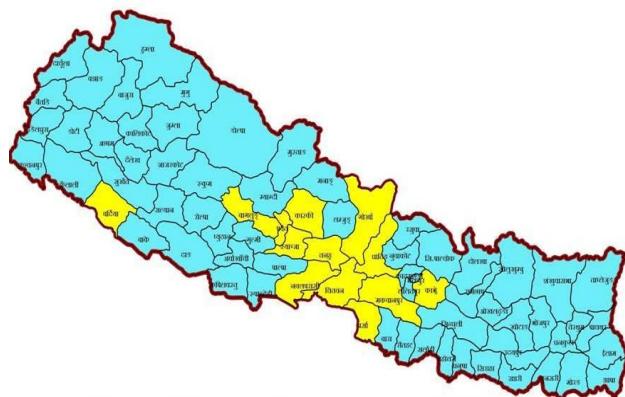

निर्देशित छन् । यस त्रिपक्षीय पद्धतिबाट उच्च गुणस्तरीय वैज्ञानिक अनुसन्धान गर्नु, अनुसन्धानबाट उत्पादित ज्ञानलाई विकासको नीति तर्जुमा गर्ने तहसम्म पुर्याउनु र यसका लागि आवश्यक मानवीय संसाधनको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु संस्थाको लक्ष्य हो ।

३. कार्यक्षेत्र

प्रारम्भिक कालमा पश्चिम चितवनलाई आफ्नो कार्यक्षेत्र बनाएर कार्यक्रमहरू शुरू गरेको यस संस्थाले त्यसलाई निरन्तरता तथा विस्तार गर्दै देशका अन्य भागमा पनि सामाजिक महत्व, शैक्षिक उपादेयता र मानव हितका लागि महत्वपूर्ण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ । यस संस्थाका कार्यक्रम सञ्चालन भएका जिल्लाहरूलाई पहेलो रङ्गले नेपालको नक्शामा देखाईएको छ ।

४. अनुसन्धान

यस संस्थाका अनुसन्धान कार्यक्रमहरू सामाजिक तथा वातावरणीय महत्व र शैक्षिक उपादेयतालाई ध्यानमा राखेर मात्र सञ्चालन गरिन्छन् । यस संस्थाद्वारा सञ्चालित अनुसन्धान कार्यक्रमहरू द्रुततर गतिमा भैरहेका सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, र वातावरणीय अवस्थाको परिवर्तनहरूबाट, विशेषगरी जनसांख्यिक संरचना, सामाजीक अवस्था, स्वास्थ्य, शिक्षा, जिविकोपार्जन, सामाजिक विभेद तथा वातावरणीय अवस्थामा पार्न सक्ने प्रभावहरूका बारेमा अध्ययन गर्ने र ती परिवर्तनहरूबिचको अन्तरसम्बन्धका बारेमा अनुसन्धान गर्ने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित छन् । यस्ता परिवर्तनहरू र परिवर्तनहरूबिचको अन्तरसम्बन्ध गतिशील प्रक्रिया भएकाले तिनका प्रभावहरूका बारेमा अध्ययन गर्न क्रमबद्ध र निरन्तर रूपमा लामो समयसम्म अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ । यस संस्थाले अनुसन्धानमा आधारित नीति तथा विकासका कार्यक्रमहरू मात्रै दिगो तथा प्रभावकारी हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई आत्मसातगरी २०५२ सालबाट निरन्तर रूपमा विभिन्न किसिमका अध्ययन अनुसन्धानहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । ती अध्ययन अनुसन्धानबाट निस्केका नतिजाहरूलाई नीतिनिर्माण तहसम्म पुऱ्याउनको लागि विभिन्न सभा सम्मेलन, कार्यशाला तथा गोष्ठीहरूमा कार्यपत्रका रूपमा प्रस्तुत गर्ने, वैज्ञानिक पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशन गर्ने साथै ती नतिजाहरूको उपयोगिताका बारेमा बहस तथा पैरवी गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण कामहरू पनि गर्दै आईरहेको छ । यस संस्थाबाट सञ्चालित अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाहरू संक्षेपमा तल प्रस्तुत गरिएका छन् ।

संस्थाको मान्यता

यस संस्थाले उत्तरदाताका व्यक्तिगत गोपनियता र मानव अधिकारलाई उच्च प्राथमिकता दिन्छ । यहाँबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरूका प्रत्येक चरणमा व्यक्तिगत गोपनियता र मानव अधिकारको संरक्षण गरिन्छ ।

संस्थाले गर्दै आएका विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानहरूमा सामाजिक, पारिवारिक, जनसांख्यिक सामाजिक मूल्य, मान्यता, अवधारणा र विश्वास, शिक्षा, रोजगारी तथा पारिवारिक चाहना, आकाङ्क्षा, मानसिक तनाव र स्वास्थ्य, आमा र बच्चाको स्वास्थ्य, स्वास्थ्य सेवाहरूको उपलब्धता तथा उपभोग, ती स्वास्थ्य सेवाहरूको उपलब्धता तथा उपभोगमा लैङ्गिक असमानता, मधुमेहको प्रकोप, बालबालिकामा रक्तअल्पता तथा शारीरिक

स्वास्थ्य, वैदेशिक रोजगार, कृषि, कृषि उत्पादकत्व, परिवारका सदस्यहरूको बसाइसराइ र बच्चाहरूको सामाजिक तथा भावनात्मक विकास, मिचाहा वनस्पतिका प्रजाति र तिनको सामुदायिक वनमा प्रभाव, वनजङ्गल, घासे मैदान तथा सार्वजनिक जमिन र गौचरनहरूमा वनस्पति, भू-उपयोग मापन, पिउने पानीमा आर्सेनिक परीक्षण, बाघ र मानवबीचको अन्तर सम्बन्ध, वनपैदावारको उपयोग र उपलब्धता, घरभित्रको वायु प्रदूषण र क्षयरोग, मुटु, आंखाको रोगबीचको अन्तरसम्बन्ध, मानव तथा वातावरणबीचको अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी अध्ययनहरू मुख्य रहेका छन् ।

५. अनुसन्धानका नतिजाहरू

माथि उल्लेख गरिएका अनुसन्धानहरूबाट सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्दा प्राप्त नतिजाहरू संक्षिप्त रूपमा तल दिईएका छन् ।

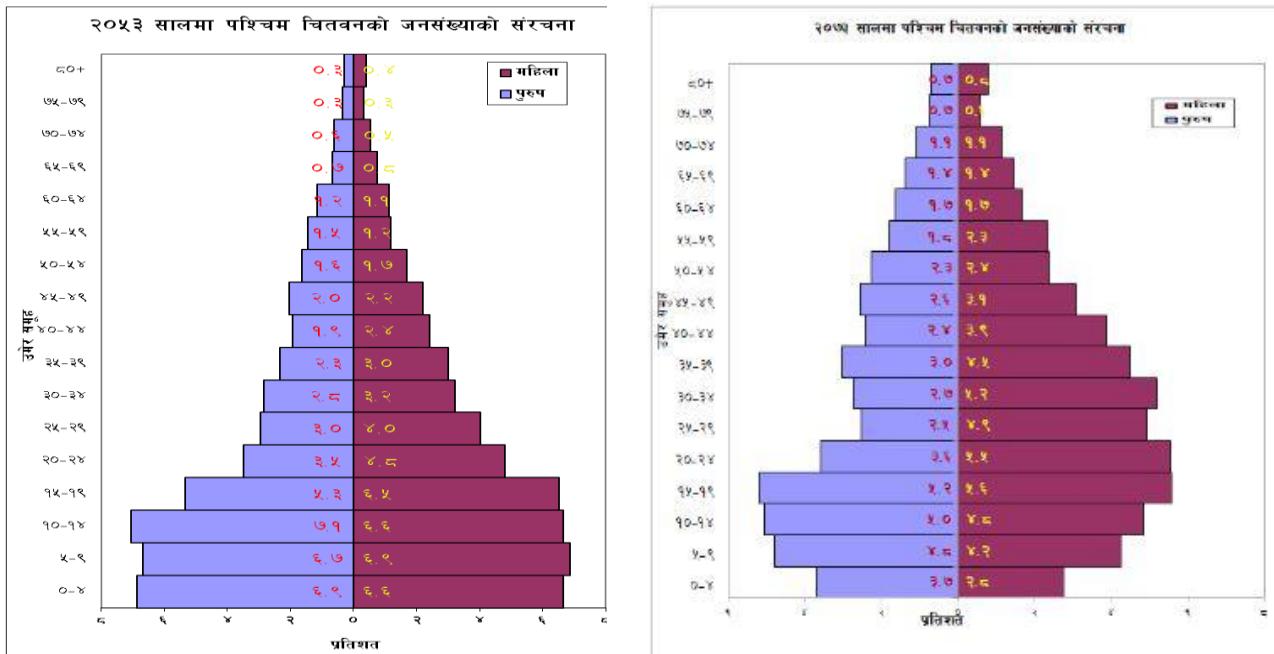
जनसांख्यिक परिवर्तन:

सामाजिक परिवर्तनमा जनसांख्यिक परिवर्तन सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ । जनसांख्यिक परिवर्तनले समाज कतातिर गइरहेको छ भन्ने प्रतिविम्बित गर्दछ । अतः यस महत्वपूर्ण सामाजिक परिवर्तनको अभिलेख अद्यावधिक गर्न र ती परिवर्तनहरूबाट हाम्रो सामाजिक व्यवस्था, चालचलन, रीतिथिति, पारिवारिक तथा जनसांख्यिक संरचना, व्यक्तिगत व्यवहार र जीवनशैलीमा के कस्ता प्रभाव, समस्या, चुनौती, संकट, तथा विकास र संमृद्धिका सम्भावना छन् भन्ने अध्ययन गर्न, पश्चिम चितवनको प्रतिनिधिमूलक नमुना लिएर त्यो नमुनाबाट २०५३ सालदेखि हालसम्म निरन्तर रूपमा तथ्याङ्क संकलन भइरहेको छ ।

यसरी सङ्कलित तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा पश्चिम चितवनका जनसांख्यिक संरचनामा महत्वपूर्ण परिवर्तन भएको देखिन्छ । यस भन्दा अघि प्रकाशित संस्थाका गतिविधि २०६७ मा २०६७ सालसम्मको जनसांख्यिक परिवर्तन प्रस्तुत गरिएकोमा, अहिले हामीले त्यसपछिको परिवर्तन अद्यावधिक गरेका छौं । सामान्यतया जनसांख्यिक संरचना अध्ययन गर्नका लागि घरमा बसिरहेका अर्थात बसाइसराइ गरि बाहिर नगएका मानिसहरूको बारेमा तथ्याङ्क संकलन गरिन्छ । बसाइसराइ नगरेका र घरमा बसिरहेका मानिसहरूलाई तल दिइएको

स्तुपको माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ । तलका दुई स्तुपमा विगत २० वर्षमा (२०५३ देखि २०७३ साल सम्म) पश्चिम चितवनको जनसंख्यिक संरचनामा आएको परिवर्तनलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

बायांतिरको चित्रले २०५३ सालको र दायांतिरको चित्रले २०७३ सालको पश्चिम चितवनको जनसंख्यालाई प्रस्तुत गर्दछन् ।

बुझ्न सहज होस् भनेर महिलालाई रातो रङ्ग र पुरुषलाई निलो रङ्गले संकेत गरिएको छ । त्यसैगरी, सम्पूर्ण जनसंख्यालाई पांच-पांच वर्षको उमेर समूहमा वर्गीकरण गरिएको छ र चित्रको भित्री भागमा उमेर समूह अनुसार महिला र पुरुषलाई प्रतिशतमा देखाइएको छ । हेर्दा सामान्य जस्तो देखिए पनि, यी दुई स्तुपलाई ध्यान दिएर अध्ययन गर्दा धेरै महत्वपूर्ण तथ्यहरू पाईन्छन् । त्यसमध्ये मुख्य-मुख्य तथ्यहरू तल संक्षेपमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

माथिका जनसंख्या स्तूपमा महिला र पुरुषको संख्यालाई तुलना गर्दा २०५३ सालमा पश्चिम चितवनको जनसंख्यामा प्रायजसो सबै उमेर समूहका महिला र पुरुषको संख्या बराबरी अर्थात् सन्तुलित देखिन्छ । उदाहरणका लागि सबैभन्दा कम उमेर समूहका (भरखरै जन्मेदेखि ४ वर्ष सम्मका) केटाहरूको संख्या ६.९% र केटीहरूको संख्या ६.६% छ, । त्यसैगरी, ५ देखि ९ वर्ष उमेर समूहका केटाहरूको संख्या ६.७% र केटीहरूको संख्या

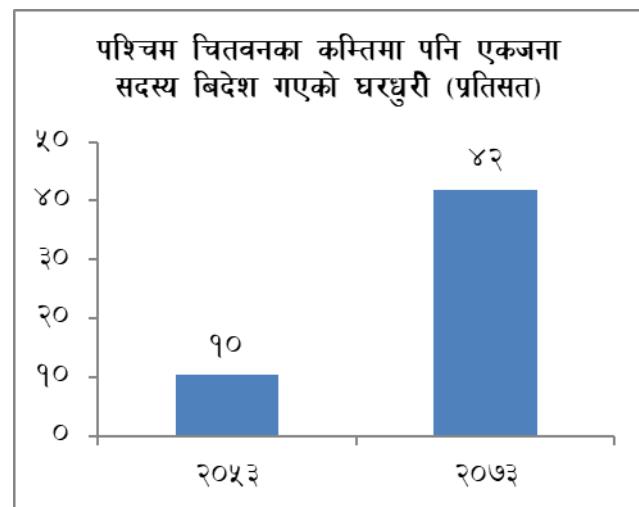
६.९%, १० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका केटाहरूको संख्या ७.१% र केटीहरूको संख्या ६.६% देखिन्छ । त्यस माथिका उमेर समूहमा पनि महिला र पुरुषहरूको संख्या करिब करिब बराबर जस्तै देखिन्छन् ।

तर, २०५३ सालको जनसंख्या स्तूप र २०७३ सालको जनसंख्या स्तूप दांजेर हेर्दा, २०५३ सालमा महिला र पुरुष करिब बराबर भएकोमा, २०७३ सालमा ० देखि ४ वर्ष उमेर समूह बाहेक, अरु सबै उमेर समूहका महिला भन्दा पुरुषहरूको संख्यामा धेरै कमी आएको देखिन्छ । त्यसैगरी २०५३ सालमा ० देखि ४ वर्षका उमेर समूहका केटा ६.९% र केटी ६.६% भएकोमा २०७३ सालमा त्यो संख्या भन्डैभन्डै आधाले घटेर केटा ३.७% र केटी २.८% भएको देखिन्छ । पश्चिम चितवनमा बालमृत्यूदर क्रमिक रूपमा घट्दै गईरहेको सन्दर्भमा ० देखि ४ वर्ष उमेर समूहका बच्चाबच्चीको प्रतिशतमा आएको कमीले यहांको जन्मदर घट्दै गएको तर्फ सङ्केत गर्दछ । घट्दो जन्मदर विपरीत ० देखि ४ वर्ष उमेर समूहका बच्चाबच्चीहरूको संख्यामा केटीहरू भन्दा केटाहरूको संख्या एक प्रतिशतले बढी देखिन्छ ।

तर, ० देखि ४ वर्ष उमेर समूहको विपरित अन्य सबै उमेर समूहमा खास गरिकन २० देखि ४४ वर्ष उमेर समूहमा महिलाको तुलनामा पुरुषको संख्या निकै नै कम देखिन्छ । यसरी सामाजिक, पारिवारिक, तथा आर्थिक दृष्टिकोणले अत्यन्तै क्रियाशील र उत्पादनशील उमेर समूहका पुरुषहरूको कमीले देशको सामाजिक, पारिवारिक, आर्थिक अवस्था तथा विकास प्रक्रियामा महत्वपूर्ण प्रभाव पर्न सक्ने देखिन्छ ।

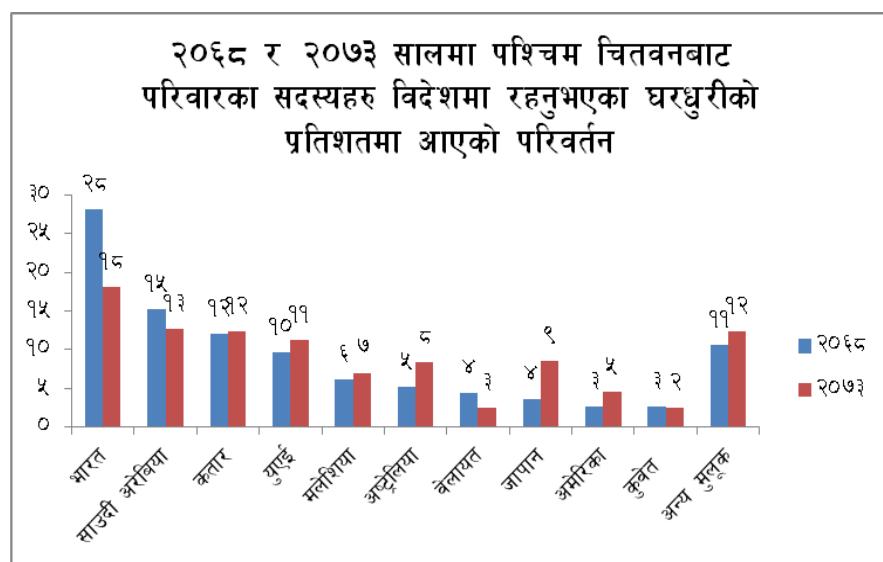
यति मात्र होइन, स्तुपको माथिल्लो भाग अर्थात बढी उमेर समुहका मानिसहरूको प्रतिशत हेर्ने हो भने महिला र पुरुष दुवै मानिसहरूको आयु बढ्दै गएको देखिन्छ । ८० वर्षभन्दा बढी उमेर समुहका मानिसहरू २०५३ सालमा पुरुष ०.३% र महिला ०.४% रहेकोमा २०७३ सालमा, पुरुष ०.७% र महिला ०.८% पुगेको छ । यसबाट बृद्धबृद्धाहरूको संख्या बढ्दै गएको देखिन्छ ।

पश्चिम चितवनमा कम्तीमा एक जना परिवारको सदस्य नेपाल बाहिर रहेको घरधुरी संख्यालाई विश्लेषण गरेर हेर्दा, २०५३ सालमा करिब १० प्रतिशत घरधुरीबाट मात्र विदेश जानुभएको थियो भने २०७३ सालमा त्यो संख्यामा वृद्धि भएर करिब ४२ प्रतिशत घरपरिवारबाट कोही न कोही सदस्य विदेशमा रहनुभएको देखिन्छ । यसबाट के थाहा हुन्छ भने करिब आधाजसो घरपरिवारका कोही न कोही सदस्य विदेशमा हुनुहुन्छ । माथि उल्लेख गरेअनुसार त्यसरी विदेशमा रहनुहने सदस्यहरूमा २० देखि ४४ वर्षका अत्यन्तै क्रियाशील र उत्पादनशील जनशक्तिको ठुलो हिस्सा विदेसिदा, त्यसबाट प्राप्त रेमिटयान्सबाट तत्कालको लागि केही फाइदा भएको जस्तो देखिए पनि कालान्तरमा यसबाट राष्ट्रलाई नकारात्मक असर पर्न सक्छ ।

यसरी देश

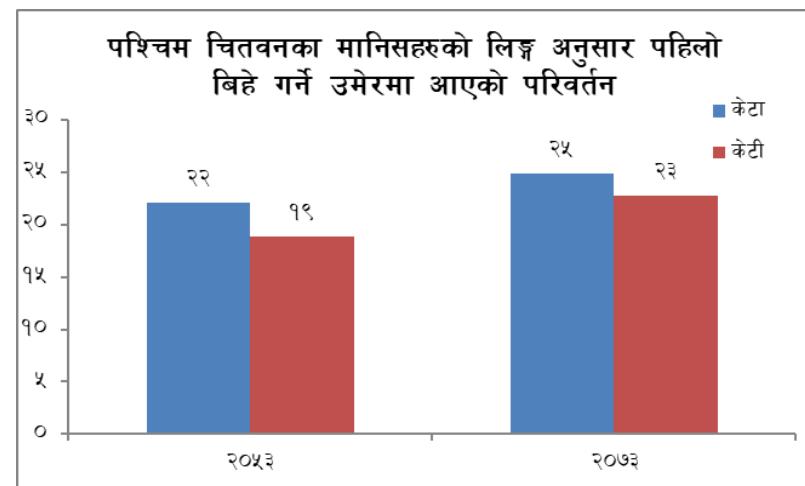
बाहिर जानुभएका व्यक्तिहरू कुनकुन देशमा जानुभएको छ भनेर हेर्दा, चित्रमा देखाएअनुसार सबैभन्दा बढी भारत, त्यसपछि क्रमशः साउदी अरेबिया, कतार, युएई, मलेसिया, अस्ट्रेलिया, बेलायत, जापान, अमेरिका र कुवेत जस्ता देशहरूमा जानुभएको देखिन्छ । समयानुसार गन्तव्य स्थानमा के कस्तो परिवर्तन भएको छ भनेर हेर्दा, २०६८ सालको तुलनामा २०७३ सालमा भारत, साउदी अरेबिया, बेलायत र कुबेत

जानेहरूको संख्या घटेको देखिन्छ भने कतार, यु.ए.इ, मलेसिया, अस्ट्रेलिया, जापान, अमेरिका जानेहरूको संख्या बढेको देखिन्छ । त्यसमा पनि यस अवधिमा जापान जानेहरूको संख्या सबैभन्दा बढी करिब करिब दोब्बरले बढेको देखिन्छ ।

घरपरिवारबाट बाहिर वा विदेश जाने कम जस्तै अन्य पारिवारिक व्यवहारमा के कस्ता परिवर्तन भएका छन्

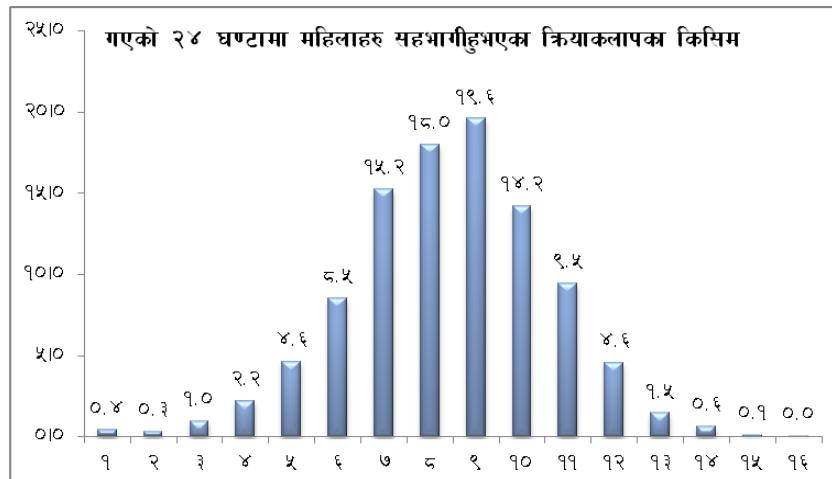
भन्ने अध्ययन गर्न विवाह गर्ने उमेरलाई विश्लेषण गरेर हेर्दा, पहिलो बिहे गर्ने उमेर २०५३ सालको तुलनामा २०७३ सालमा उल्लेखनीय रूपमा बढेको देखिन्छ । त्यसमा पनि यस अवधिमा पुरुषको तुलनामा

महिलाहरूको (पुरुषहरूको ३ वर्ष र महिलाहरूको ४ वर्ष) बिहे गर्ने उमेर अझ धेरै बढेको देखिन्छ ।

महिलाहरूको दैनिक क्रियाकलाप/कार्यभार:

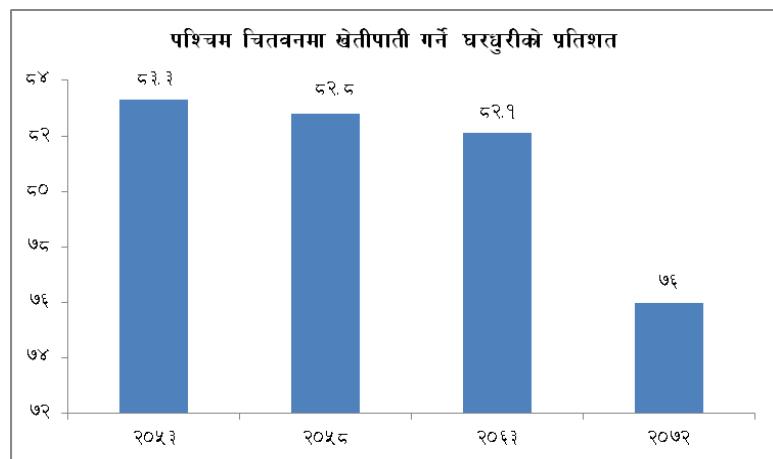
महिलाहरूले गर्ने दैनिक क्रियाकलाप सम्बन्धी अध्ययनबाट आएको नतिजा चित्रमा देखाइएको छ । यसमा एक दिन अर्थात् २४ घण्टामा कुनै महिला कति किसिमका फरक फरक क्रियाकलापमा संलग्न हुनुभयो भन्ने कुरा देखाउन खोजिएको छ । जसअनुसार १९.६ प्रतिशतभन्दा बढी महिलाहरू

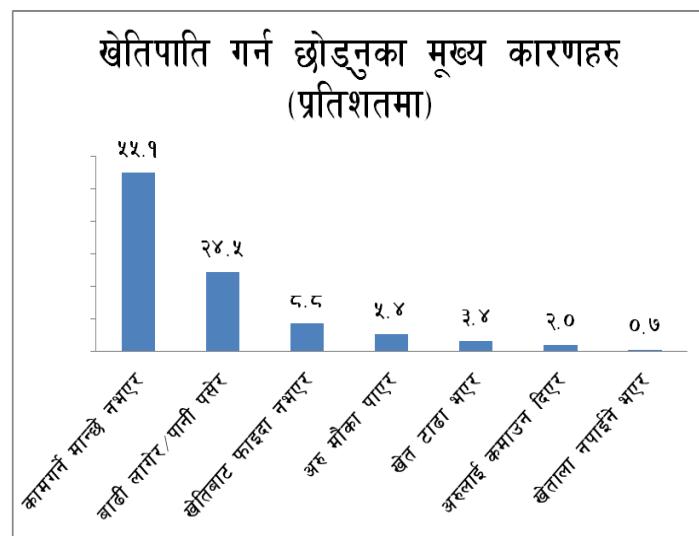
दिनभरिमा ९ किसिमका काम/क्रियाकलापहरू गर्नुहोरहेछ । त्यसैगरी १०/११ किसिमका क्रियाकलापमा संलग्न हुने महिलाहरूको संख्या पनि बढी नै छ । केही महिलाहरू एक दिनभरिमा १५ वा त्यो भन्दा बढी क्रियाकलापहरूमा संलग्न हुनुभएको अध्ययनले देखाएको छ ।

खेतीपाती गर्ने चलनमा आएको परिवर्तनः पश्चम चितवनमा जनसांख्यिक परिवर्तनका साथै कृषि क्षेत्रमा वा खेतीपाती गर्ने

तौरतरिकामा पनि विभिन्न किसिमका परिवर्तनहरू देखा परेका छन् । यस क्षेत्रका अधिकांश बासिन्दाहरूको जीविकोपार्जनको मुख्य आधार कृषि नै हो । हाम्रो अध्ययनको लागि छनौटमा परेका घरधुरीहरूमा अध्ययनले देखाए

अनुसार खेतीपाती गर्ने घरधुरीहरू क्रमिकरूपमा घट्दै गएको देखिएको छ । यसरी, विभिन्न समयमा गरिएको अध्ययनका नतिजाहरूलाई हेर्दा, खेतीपाती गर्ने घरधुरीहरूको संख्या २०५३ सालदेखि २०६३ सालसम्म स्थिर देखिन्छ भने २०६३ सालबाट २०७२ सालसम्म आइपुगदा खेतीपाती गर्ने घरधुरीहरूको संख्या तीव्र रूपमा घटेको देखिन्छ । २०५३ सालमा ८३ प्रतिशत घरपरिवारहरू खेतीपाती संलग्न हुनुभएकोमा २०७२ सालसम्म आइपुगदा ७६ प्रतिशत घरपरिवारले मात्र खेतीपाती गर्ने गरेको अध्ययनले

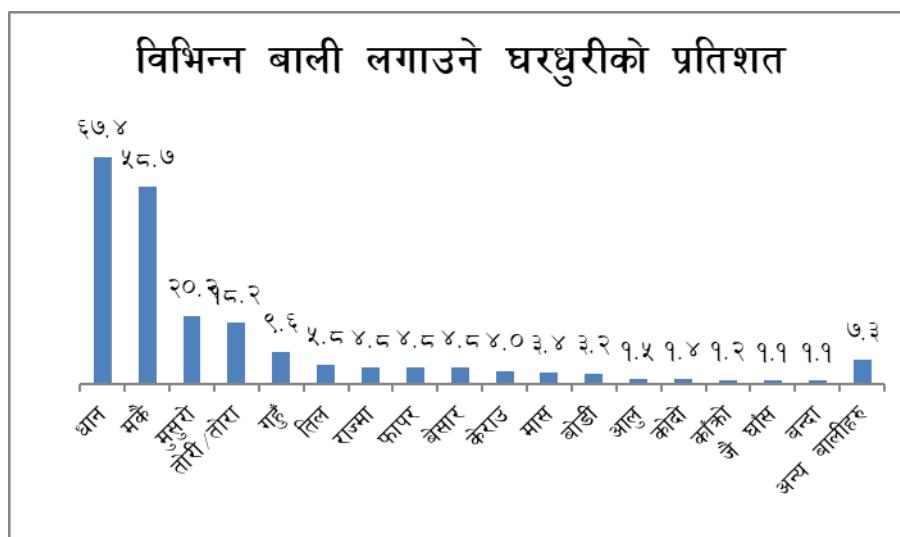

देखाएको छ ।

यस अध्ययनका क्रममा घरपरिवारले खेतीपाती गर्न विस्तारै छोड्नुका कारणहरूको बारेमा पनि तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । यस किसिमको अध्ययनमा खेतीपाती गर्न छोड्दै जानुका विभिन्न कारणहरू देखिएका छन् । जसमा आधाभन्दा धेरै घरधुरी अर्थात ५५.१ प्रतिशत घरधुरीहरूले घरमा काम गर्ने मानिस नभएर खेतीपाती गर्न छोडेको कुरा बताउनुभएको छ भने सबैभन्दा कम ०.७ प्रतिशत घरधुरीहरूले खेताला नपाएर खेतीपाती गर्न छोडेको कुरा बताउनुभएको छ । यसरी, पश्चिम चितवनका मानिसहरूले खेतीपाती गर्न छोड्दै जानुको मुख्य कारण काम गर्ने मानिसहरूको अभाव हुनु हो भन्न सकिन्छ ।

बाली लगाउने घरधुरीको प्रतिशत:

यस अध्ययनको क्रममा पश्चिम चितवनका बासिन्दाहरूले २०७२ सालमा लगाउनु भएका बालीहरूको बारेमा तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । यस क्षेत्रमा लगाइने मुख्य ५ वटा बालीहरू मध्ये, सबैभन्दा धेरै ६७.४ प्रतिशत घरधुरीहरूले धान खेती गर्नुभएको, ५८.७ प्रतिशतले मकै, २०.२

प्रतिशतले मसुरो, १८.२ प्रतिशतले तोरी, ९.६ प्रतिशतले गुहुं, ५.८ प्रतिशतले तिल, र ५ भन्दा कम प्रतिशत घरधुरीले राजमा, फापर, बेसार, केराउ, मास, बोडी, आदि बालीहरू लगाएको यस अध्ययनले देखाएको छ ।

पश्चिम चितवनमा खेतिपाती गर्ने बासिन्दाहरू मध्ये धेरैजसोले मुख्य रूपमा धानको खेती गर्ने हुनाले धान उत्पादनको विस्तृत अध्ययन गरिएको थियो । त्यसको नतिजा तल दिइएको छ ।

धानको उत्पादन मापन

धान उत्पादन अध्ययन गर्ने धान खेती गर्ने सबै घरधुरीहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी वैज्ञानिक विधिवाट ३० प्रतिशत घरधुरी छनोट गरी ती घरधुरीहरूले लगाएको धान, वैज्ञानिक पद्धतिद्वारा उत्पादन मापन गरिएको थियो ।

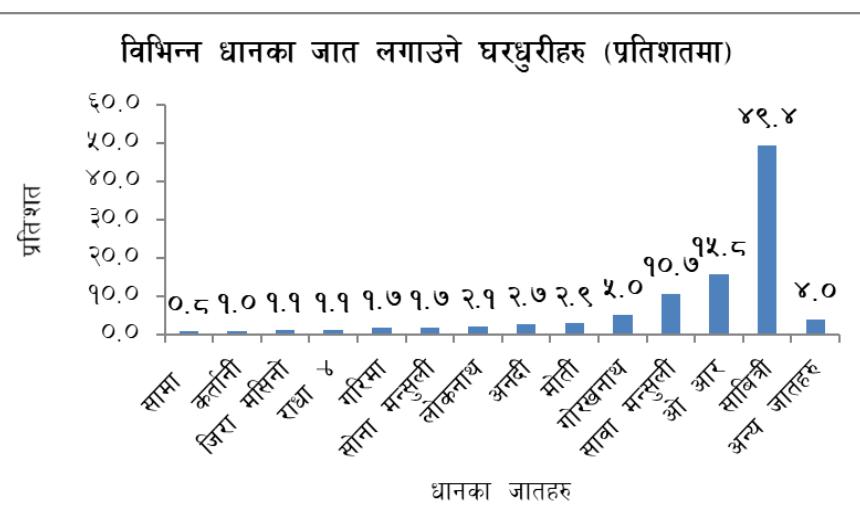
धान बालीको उत्पादन मापनको कममा हामीले खेतिपाती गर्ने घरधुरीहरूले कुनकुन जातका धानहरू लगाउनुभएको छ भन्ने तथ्याङ्क

चित्यान मापन यन्त्रद्वारा धान बालीको चित्यान मापन गर्दै ।

संकलन गरेका थियौं । चित्रमा देखाएजस्तै सावित्री जातको धान ४९.४ प्रतिशत घरधुरीहरूले रोपेको पाइयो भने, १५.८

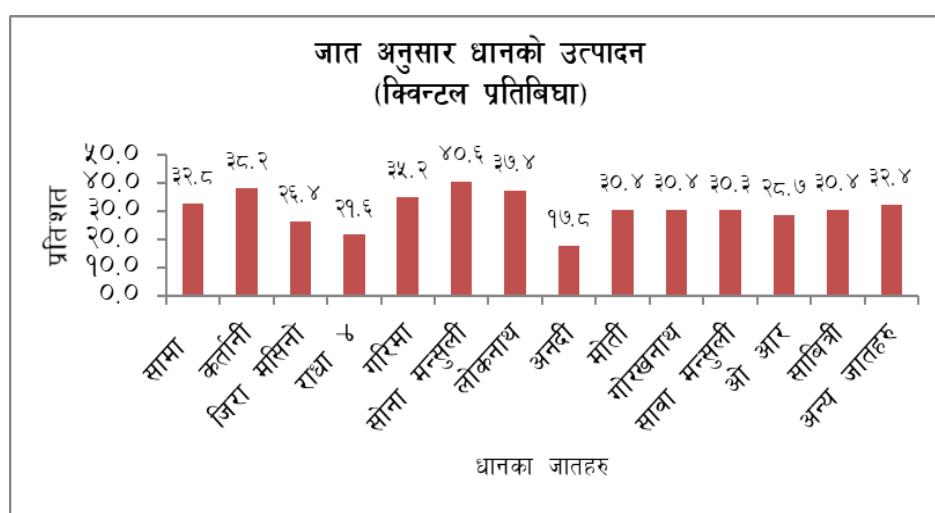
प्रतिशतले ओ.आर, १०.७ प्रतिशतले सावा मन्सुली, ५ प्रतिशतले गोरखनाथ जातका धानहरू रोपेको पाइयो भने १ देखि २ प्रतिशत घरधुरीहरूले कतार्नी, जिरा मसिनो, गरिमा, लोकनाथ, मोती

जस्ता धानका जातहरू लगाएको अध्ययनबाट देखिएको छ ।

त्यसैगरी, धानको जात अनुसारको उत्पादनको अवस्था हेर्दा, पश्चिम चितवनमा सबैभन्दा बढी सोना मन्सुली (प्रति विघा ४० किवन्टल) र सबैभन्दा कम अनदी धान (प्रति विघा १७ किवन्टल ८० केजी) मात्र उत्पादन भएको देखिएको छ ।

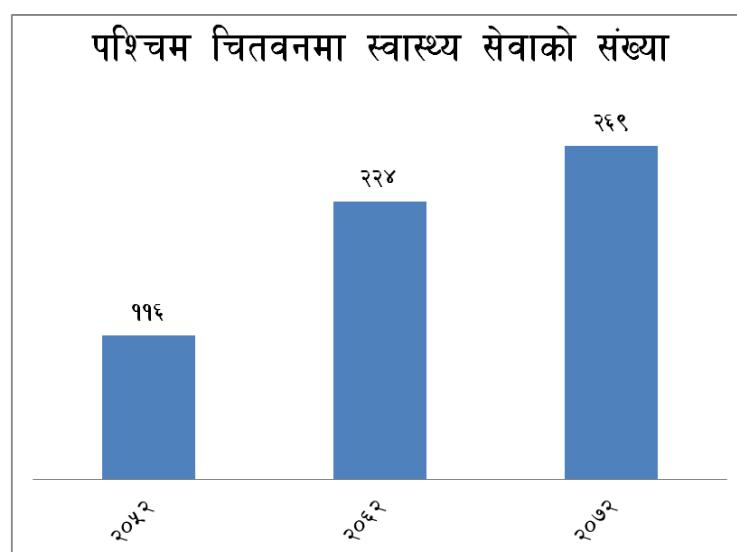
त्यसैगरी, हाइब्रीड

जातका कतार्नी, लोकनाथ, गरिमा जस्ता धानहरूको पनि अरु जातको तुलनामा बढी उत्पादन भएको अध्ययनबाट देखिएको छ ।

स्वास्थ्य सेवामा आएको परिवर्तनः

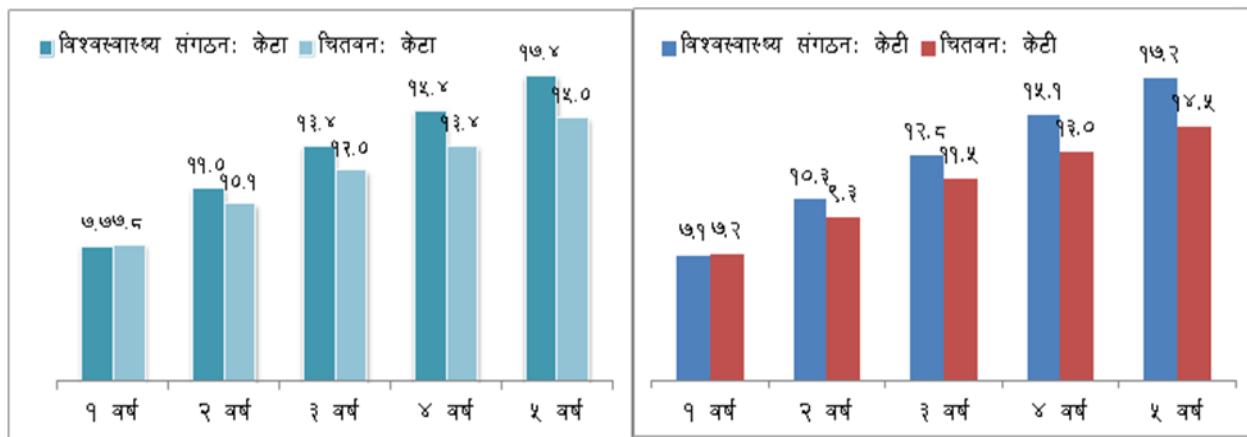
मानव जीवनमा स्वास्थ्यको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । पश्चिम चितवनमा भएका स्वास्थ्य प्रदायक संस्थाहरू, जस्तै: अस्पतालहरू, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य तथा उपस्वास्थ्य चौकीहरू, किलिनिकहरू, फार्मसीहरूको संख्यामा आएको परिवर्तनलाई चित्रमा देखाइएको छ । यसबाट पश्चिम चितवनमा २० वर्षको अन्तरालमा स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाको संख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको देखन सकिन्छ ।

त्यसैगरी स्वास्थ्यको अध्ययन अन्तर्गत पश्चिम चितवनको प्रतिनिधिमूलक नमूनामा बच्चाहरूको स्वास्थ्य अवस्था अर्थात् बालबच्चाहरूको तौल मापन गरिएको थियो । यसरी संकलन गरिएको तथ्याङ्क विश्वस्वास्थ्य संगठन (WHO) ले तोकेको औसत तहसंग तुलना गरेर चित्रमा देखाइएको छ । यस अध्ययन अन्तर्गत १ देखि ५ वर्षसम्मका बच्चाहरूको तौल मापन गरिएकोमा पश्चिम

विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) को तुलनामा चितवनका बच्चाहरूको तौलको अवस्था (केटा बायाँ र केटी दाया)

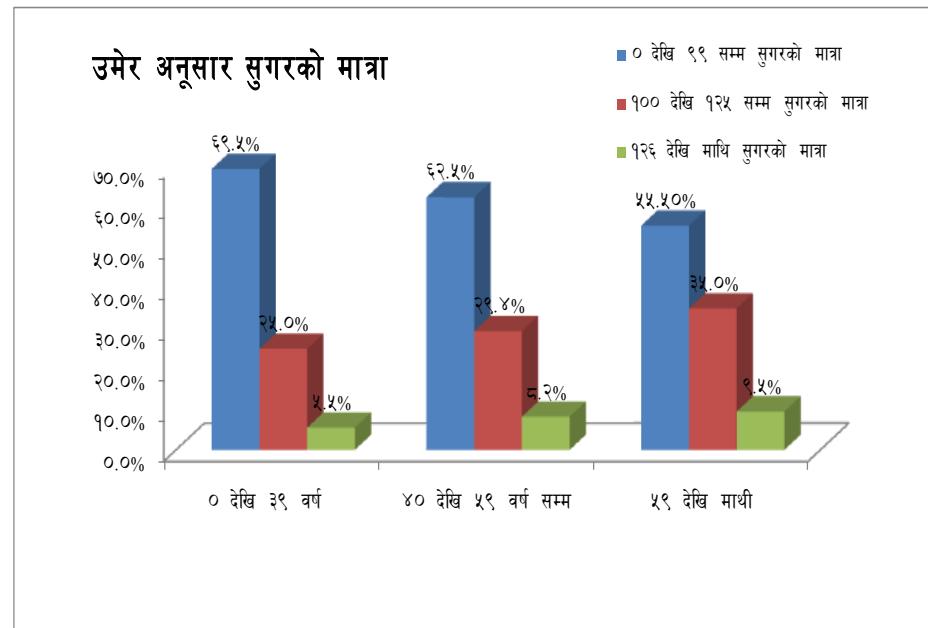
चितवनका १ वर्ष उमेर समूहका बच्चाहरू (केटा र केटी दुवै) को तौल र विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ले तोकेको औसत तौल उस्तैउस्तै देखिन्छ । यसबाट सो उमेर समूहका बच्चाहरूको तौल राम्रो देखिन्छ भने विस्तारै बच्चाको उमेर बढ्दै जादा केटा र केटी दुवै बच्चाहरूको विश्व स्वास्थ्य संगठनले तोकेको औसत तौल भन्दा कम हुदै गएको देखिन्छ । त्यसमा पनि केटाहरूको तुलनामा केटीहरूको औसत तौल अझ कम भएको अध्ययनले देखाएको छ ।

त्यसैगरी, यस बदलिदो समाज विशेषगरी मानिसहरूको खानपिन, सामाजिक चालचलन, शारीरिक श्रम गर्ने बानीमा आएको परिवर्तनले मानिसहरूमा मधुमेह (सुगर) को अवस्था कस्तो छ भनेर अध्ययन गरिएको थियो । यस अध्ययन अन्तर्गत पश्चिम चितवनका १२ वटा स्वास्थ्य चौकी अन्तर्गतका महिला मधुमेह अध्ययनको शिलशिलामा रगतमा सुगरको मात्राको परिक्षण गर्दै ।

मधुमेह अध्ययनको शिलशिलामा रगतमा सुगरको मात्राको परिक्षण गर्दै ।

स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई मधुमेहको पहिचान सम्बन्धी तालिम दिई, उहांहरू मार्फत मधुमेह हुने सम्भावना भएका व्यक्तिहरूलाई मधुमेह जांचका लागि स्वास्थ्य चौकीमा बोलाइएको थियो । त्यहां

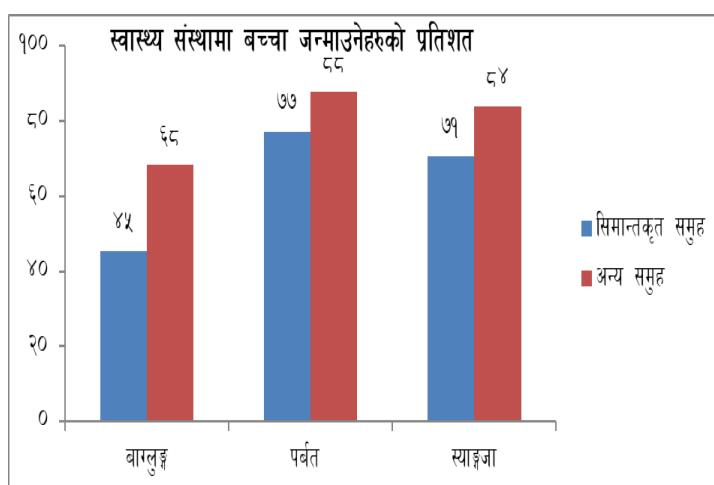

व्यक्तिहरूलाई मधुमेह जांचका लागि स्वास्थ्य चौकीमा बोलाइएको थियो । त्यहां आउनुभएका सहभागीहरूको मधुमेह जांचपछि, उमेर समूह अनुसार रगतमा सुगरको मात्राको चित्रमा देखाएको छ ।

त्यसैगरी, आमा र बच्चाको स्वास्थ्य, स्वास्थ्य सेवाहरूको उपलब्धता तथा उपभोग, ती स्वास्थ्य सेवाहरूको उपलब्धता तथा उपभोगमा लैङ्गिक असमानता सम्बन्धी अध्ययन बाग्लुङ्ग, पर्वत र स्याङ्जा जिल्लामा गरिएको थियो । यस अध्ययनमा त्यहांका बासिन्दाको प्रतिनिधित्व हुने नमुना छनोट गरी २ वर्षभन्दा कम उमेरका बच्चा भएका आमाहरूसंग, उहाहरू गर्भवती हुदा, सुत्केरी हुदा र बच्चा दुई वर्षको नहुदासम्म स्वास्थ्य सेवाको उपलब्धता र उपयोग बारेमा तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । उक्त तथ्याङ्कलाई सीमान्तकृत र अन्य समूहबीच तुलना गर्दा तीन वटै जिल्लाहरूमा अन्य समूहका महिलाहरूको तुलनामा सीमान्तकृत समूहका महिलाहरूले स्वास्थ्य संस्थाको प्रयोग कम गरेको अध्ययनले देखाएको छ । त्यस मध्ये सुरक्षित सुत्केरी गराउन स्वास्थ्य चौकीमा महिलाहरू कर्तिको जानुहुन्छ भन्ने कुरा चित्रमा देखाइएको छ । जसअनुसार बाग्लुङ्गका ४५

बच्चाको आमासंग अन्तरवार्ता लिई

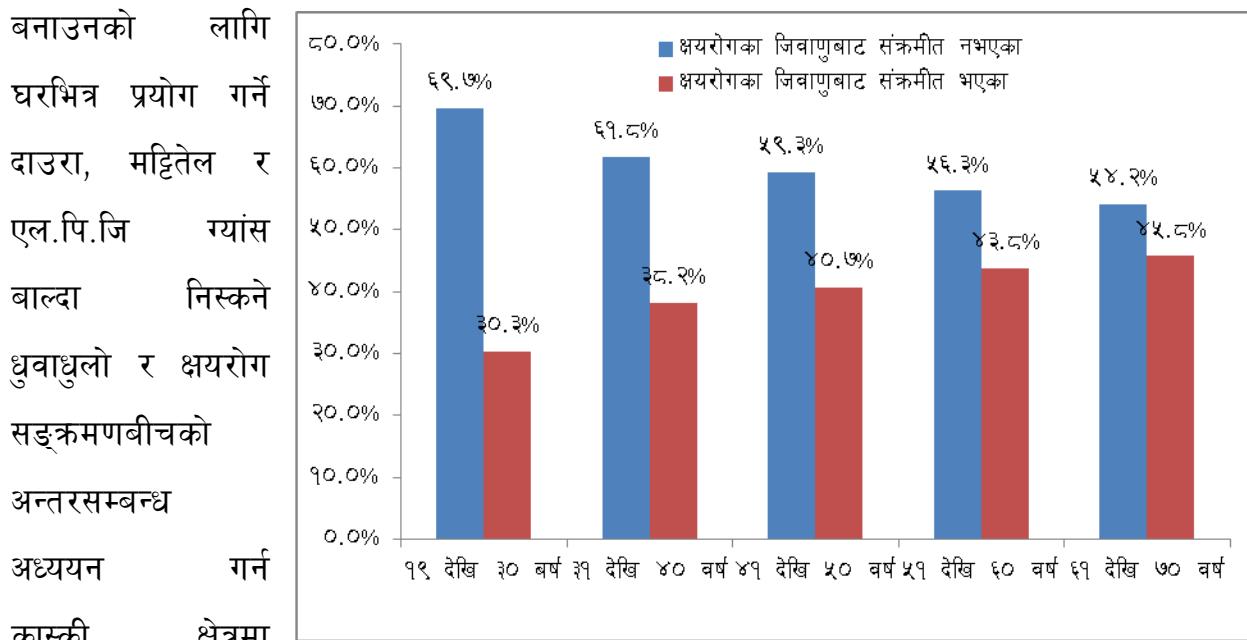

प्रतिशत सीमान्तकृत वर्गका महिलाहरू मात्र बच्चा जन्माउन स्वास्थ्य संस्थामा जाने गरेको देखिन्छ भने ६८ प्रतिशत अन्य समूहका महिलाहरू बच्चा जन्माउन स्वास्थ्य संस्थामा जाने गरेको देखिन्छ । तीन वटै जिल्लाहरूमा अन्य समूहका महिलाहरूको तुलनामा सीमान्तकृत समूहका महिलाहरू बच्चा

जन्माउन स्वास्थ्य संस्थामा कम जाने गरेको देखिन्छ । स्याङ्जा र पर्वत जिल्लाको तुलनामा बाग्लुङ्गका सिमान्तकृत महिलाहरू स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूमा कम जाने गरेको देखिन्छ

(नोट: यस अध्ययनमा सीमान्तकृत समूहभित्र पहाडी जनजाति, दलितलाई राखिएको छ भने अन्य वा अर्को समूहमा ब्राह्मण, क्षेत्री र नेवार जातिलाई राखिएको छ)

स्वास्थ्य सम्बन्ध अर्को अध्ययन मानिसहरूले खाना पकाउन, उज्यालो र न्यानो

क्षयरोगी र उहांको नजिक बस्ते मानिसहरूमा क्षयरोग लाग्ने जीवाणु सङ्क्रमणको जांच गर्दा

चित्रमा देखाए अनुसार १९ देखि ३० वर्ष उमेर समूहका ३०.३ प्रतिशत क्षयरोगका जीवाणुबाट सङ्क्रमण भएको

पाइएको छ भने उमेर बढ्दै

जादा क्षयरोगका जीवाणुबाट

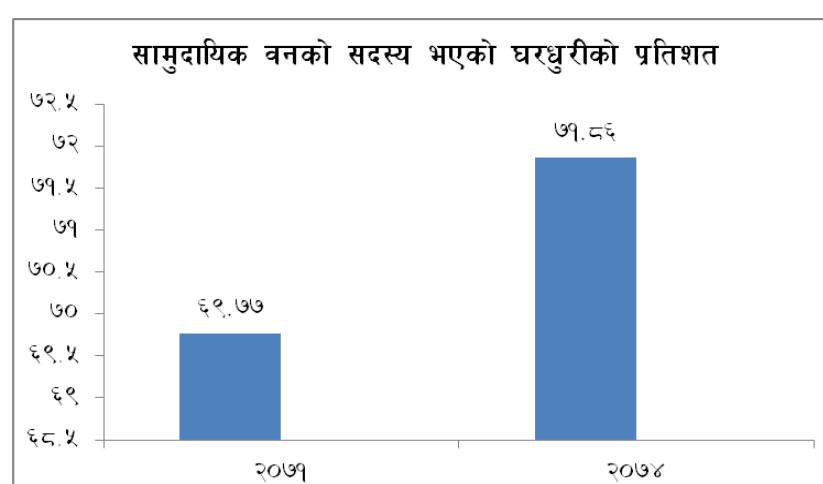
सङ्क्रमण हुने सम्भावना पनि

क्रमशः बढ्दै गएको

अध्ययनले देखाएको छ ।

तसर्थ, ६१ देखि ७० वर्षसम्म

आइपुगदा क्षयरोगका जीवाणु

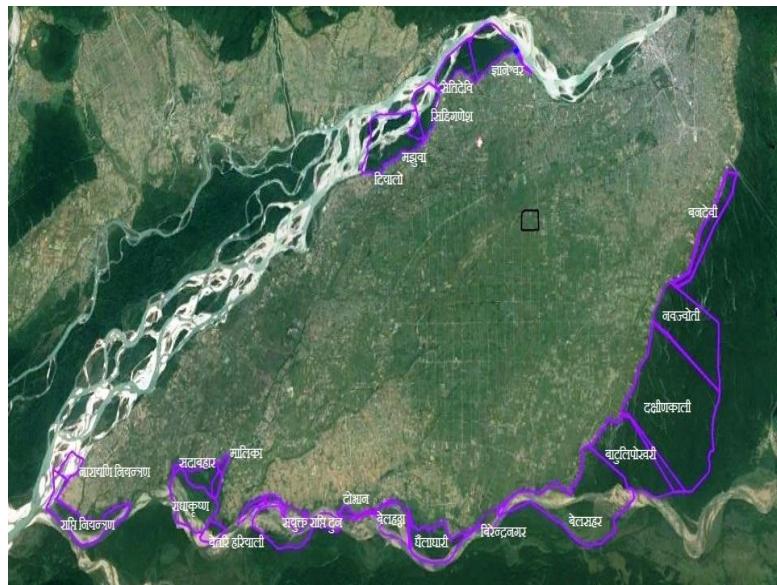
सङ्क्रमण हुने दर ४५.८ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ ।

सामुदायिक वनमा सदस्य भएको घरधुरीको प्रतिशत

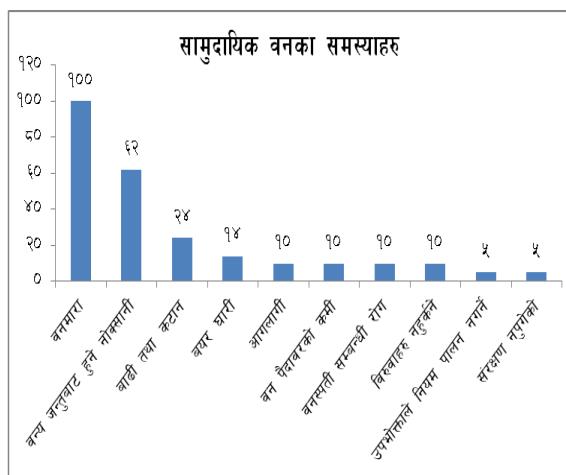
। पश्चिम चिनवनका राष्ट्रिय निकुञ्ज अन्तर्गतका मध्यवर्ती क्षेत्र र नजिक रहेका सामुदायिक वन क्षेत्रमा भएका घरधुरीहरूबाट उहाहाहरूको सामुदायिक वनमा सहभागिता सम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । जसअनुसार २०७१ सालमा ६९.७७ प्रतिशत घरधुरी सामुदायिक वनको सदस्य हुनुभएको देखिन्छ भने २०७४ सालमा यो संख्या बढेर ७१.८६ प्रतिशत पुगेको तथ्याङ्कले देखाएको छ । अर्को शब्दमा भन्दा दुई वर्षको अन्तरालमा सामुदायिक वनको सदस्यता लिने घरधुरीको संख्या २ प्रतिशतले बढेको अध्ययनले देखाएको छ ।

सामदायिक वनको अवस्था:

पश्चम चितवनमा
नक्षामा देखाए जस्तै २१ वटा

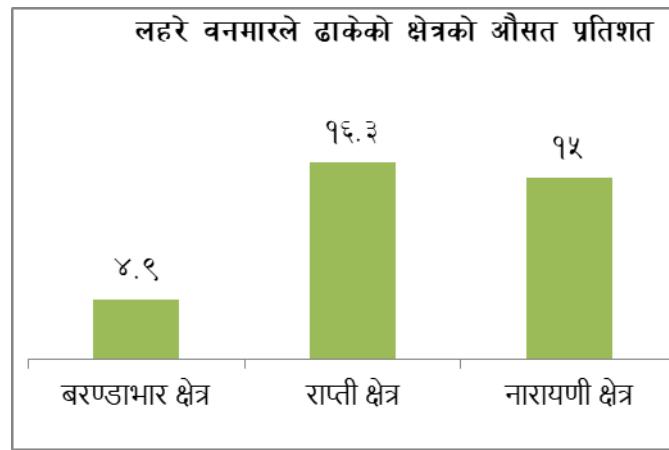
सामुदायिक वन व्यवस्थापन समितिसंग वनको अवस्था र समस्याहरूको बारेमा पनि तथ्यांक सङ्कलन गरिएको थियो । चित्रमा देखाएजस्तो पश्चिम चितवनका सामुदायिक वनका मख्य

फोटो: सामूदायिक वनमा लहरे वनमाराको प्रकोप

समस्याहरूमा वनमारा, वन्यजन्तुबाट हुने हानी नोक्सानी, बाढी तथा नदी कटान, आगलागी, वन पैदावरको कमी जस्ता मुख्य समस्याहरू देखिन्छन् ।

सबै सामुदायिक वनहरूमा वनमाराको अतिक्रमण बढ्दै गएको अध्ययनले देखाएपछि यस्ता लहरे वनमारा, कुनकुन सामुदायिक वनहरूमा कति मात्रामा छन् भन्ने कुरा थाहा पाउनका लागि अर्को अध्ययन पनि गरिएको थियो । जसअनुसार, बरण्डाभार अन्तर्गतका सामुदायिक वनहरूमा सबैभन्दा कम ४.९ प्रतिशत क्षेत्रफल मात्र लहरे

वनमाराले ढाकेको छ भने राप्ती क्षेत्रको सामुदायिक वनहरूमा सबैभन्दा बढी १६.३ प्रतिशत क्षेत्रफल लहरे वनमाराले ढाकेको अध्ययनले देखाएको छ । त्यसैगरी नारायणी किनारका सामुदायिक वनहरूमा १५ प्रतिशत क्षेत्रफल लहरे वनमाराले ढाकेको अध्ययनले देखाएको छ ।

६. सहकार्य

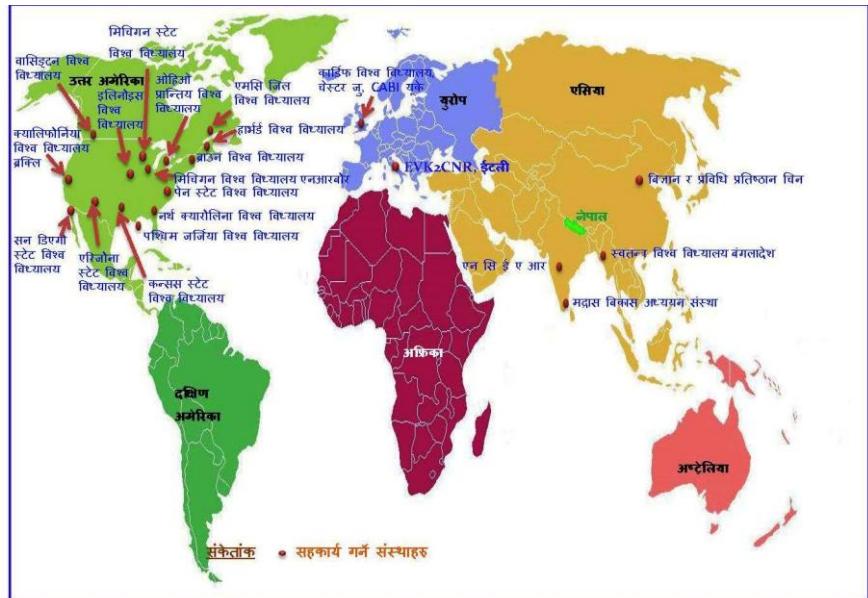
यस संस्थाले राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा विभिन्न संघसंस्था तथा विश्वविद्यालयहरूसंग सहकार्यहरू गर्दै अध्ययन अनुसन्धानका कार्यकमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । सामाजिक महत्व तथा शैक्षिक उपादेयतालाई ध्यानमा राखेर निम्न संघसंस्था तथा विश्वविद्यालयहरूसंग सहकार्य गर्दै आएका छौं ।

संस्था र स्वतन्त्र विश्वविद्यालय बंगलादेशसंगको सहकार्य

- मिचिगन विश्वविद्यालय
- एरिजोना प्रान्तीय विश्वविद्यालय

- मिचिगन प्रान्तीय विश्वविद्यालय
- पेनसल्भानिया प्रान्तीय विश्वविद्यालय
- उत्तर क्यारोलिना विश्वविद्यालय
- सिकागो विश्वविद्यालय
- क्यालिफोर्निया विश्वविद्यालय
- सान डिएगो प्रान्तीय विश्वविद्यालय
- विश्वविद्यालय
वासिङ्टन
- इलिनोइ विश्वविद्यालय
- कन्सास प्रान्तीय
विश्वविद्यालय
- ओहियो प्रान्तीय
विश्वविद्यालय
- हार्वर्ड विश्वविद्यालय
- म्यासाचुसेट्स हस्पिटल
- वेस्ट जर्जिया
विश्वविद्यालय
- ब्राउन विश्वविद्यालय
- म्यागिल विश्वविद्यालय
क्यानडा
- कार्डिफ विश्वविद्यालय बेलायत
- चेस्टर जू बेलायत
- क्याबी बेलायत
- एभिकेटुसिएनआर इटली
- मद्रास इन्स्टीच्युट अफ डेभलपमेन्ट स्टडिज् चेन्नाइ भारत
- राष्ट्रीय आर्थिक अनुसन्धान परिषद् भारत
- स्वतन्त्र विश्वविद्यालय बड़गालादेश
- चिनिया विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान
- अन्तराष्ट्रीय विकास संस्था बेलायत आदि मूख्य हुन् ।

त्यसैगरी, संस्थाले देशभित्रका राष्ट्रिय र स्थानीय स्तरका विभिन्न संघसंस्था तथा विश्वविद्यालयहरूसंग पनि सहकार्य गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय स्तरका संघसंस्था तथा विश्वविद्यालयहरूमा कृषि तथा वन विश्वविद्यालय रामपुर, मणिपाल शिक्षण अस्पताल पोखरा, विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान त्रिभुवन विश्वविद्यालय, काठमाडौं विश्वविद्यालय धुलिखेल, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, नेपाल राष्ट्रिय जनजाति महासंघ, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, विश्व संरक्षण संघ, शिक्षा विभाग, नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्,

समाज कल्याण परिषद् आदि मुख्य हुन् भने स्थानीय तथा जिल्लास्तरका संघसंस्थाहरूमा जिल्ला विकास समिति, वातावरणीय सेवा केन्द्र, जिल्ला वन कार्यालय, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, जिल्ला शिक्षा कार्यालय लगायत विभिन्न विद्यालय र पश्चिम चितवनका २१ वटा सामुदायिक वनहरू समेत रहेका छन् ।

संस्थाले यी संघसंस्थाहरूसंगको सहकार्यमा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान, तालिम तथा सीप आदान प्रदान सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

७. नीतिगत पृष्ठपोषण तथा पैरवी

संस्थाले विभिन्न समयमा अध्ययन अनुसन्धान कार्यक्रमलाई अभ्यासकारी ढड्गले सञ्चालन गर्नका निमित्त सरोकारवालाहरूसंग पृष्ठपोषण संकलनगरी कार्यक्रमलाई परिष्कृत गर्दै लगेको छ । त्यसैगरी, उच्च गुणस्तरयुक्त अनुसन्धान गर्न आवश्यक पर्ने मानवीय र भौतिक

राष्ट्र निर्माणमा सामाजिक अनुसन्धानको शुभिका सम्बन्धी राष्ट्रिय गोष्ठी ।

संस्थाको मान्यता

यस संस्थाद्वारा सञ्चालित कार्यक्रमहरू अनुसन्धानमा आधारित नीति तर्जुमाको पक्षमा पैरवी, कानूनी परामर्श सेवा, महिला, दलित तथा अन्य उत्पीडित समुदायहरूको सशक्तिकरण, मानवअधिकार, बालअधिकार, लैङ्गिक र जातीय

पूर्वाधार तथा संरचनाको विकास गर्दै आएको छ ।

यसरी नै अनुसन्धानमा आधारित नीति बनाउन सक्यो

भने
मात्र
दिगो

अनुसन्धानकर्ता र उत्तरदाताहरूसंगको अन्तरक्रिया कार्यक्रम

तथा प्रभावकारी विकास सम्भव हुन्छ भन्ने मान्यतालाई ध्यानमा राखेर योजनाविद्धरू तथा नीति निर्माणकर्ताहरूसंग समय समयमा अन्तरक्रिया, नीतिगत पृष्ठपोषण तथा पैरवी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै

आइरहेको छ । विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

त्यसैगरी, स्थानीय स्तरमा सञ्चालित अनुसन्धान कार्यक्रमहरूमा निरन्तर रूपमा सहभागी भई जानकारी दिने आदरणीय उत्तरदाताहरू, शिक्षकहरू, बुद्धिजीवीहरू तथा सामाजिक कार्यकर्ताहरूसंग अनुसन्धानबाट आएका नतिजाहरूलाई समयसमयमा अन्तरक्रिया मार्फत जानकारी गराइन्छ । यस्ता कार्यक्रमहरूबाट सहभागीहरूलाई अनुसन्धान कार्यक्रमहरूको महत्व तथा सामाजिक उपादेयता बुझ्न सजिलो भएको छ ।

चितवन जिल्ला विकास समितीमा वार्षिक कार्यक्रम प्रस्तुत

d. सामूदायिक विकासका कार्यक्रम

यस संस्थाको उद्देश्य अनुसन्धानमा आधारित नीतिनिर्माण गर्ने र ती नीतिमा आधारित योजना बनाउने र कार्यन्वयन गर्ने भएको हुनाले संस्थाद्वारा सञ्चालित सबैजसो विकासमूलक कार्यक्रमहरू अनुसन्धानमा आधारित छन् । उदाहरणको लागि "बाल शैक्षिक

संस्थाद्वारा सञ्चालित बालशैक्षिक विकास कार्यक्रम

बाँस रोप्ने एक आख्ले विधिको सीप विकास तालिम

विकास कार्यक्रम" संस्थाले गर्ने सामूदायिक विकास कार्यक्रम मध्येको एक हो । तुलनात्मकरूपमा अन्य समुदायको भन्दा गरिब तथा पिछडिएका समुदायका बालबालिकाहरूले पढाइ बिचमा छोड्ने क्रम बढी भएको अध्ययनले देखाएपछि त्यस्तो हुनुको कारणको खोजी गरिएको थियो । यसो हुनुको मुख्य कारण

शुरुमा बच्चाहरू स्कूल जान शुरु गरे पनि कक्षा बढ्दै जादा जसको अभिभावकले आफ्नो बच्चाबच्चीहरूको गृहकार्य गर्न सहयोग गर्न सक्नुहुन्न, ती अभिभावकका बच्चाबच्चीहरू स्कूलमा कमजोर हुने, अनुतीर्ण हुने, साथीहरूभन्दा आफू कमजोर भएको महसुस गर्दै जाने र अन्ततः स्कूल नै जान छोड्ने गरेको अध्ययनले देखाएको छ । त्यस्ता किसिमका बालबालिकाहरूलाई उनीहरूको गृहकार्यमा वा नजानेको कुरा सिकाउनको लागि स्थानीय तहकै सहयोगी शिक्षकशिक्षिकाद्वारा बाल शैक्षिक विकास कार्यक्रम २०६१ सालदेखि हालसम्म निरन्तररूपमा सञ्चालन गरिदै आएको छ । अहिलेसम्मको नतिजा हेर्दा र अभिभावकहरूको पृष्ठपोषणबाट कार्यक्रम एकदमै प्रभावकारी भएको प्रतिक्रियाहरू आइरहेका छ ।

यस बाहेक संस्थाले समुदायको आवश्यकता र संस्थाको क्षमता अनुसार स्वास्थ्य शिविर, वृक्षरोपण, पिउने पानीमा आर्सेनिक परीक्षण, आदिवासी जनजातिहरू विशेष गरिकन थारु, दराई, बोटे, कुमाल तथा चेपाङ्ग जातिको परम्परागत ज्ञानको अभिलेखीकरण, प्रविधि, सिकाइ, ज्ञानआर्जन, बाढी, आगलागी, भुकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोप तथा सामाजिक सरोकारका विषयहरूमा हातेमालो गर्दै आइरहेको छ ।

संस्थाद्वारा संचलित स्वास्थ्य शिविरमा स्वास्थ्य परीक्षण

९. तालिम, दूर शिक्षा तथा शिक्षण कार्यक्रम

गुणस्तरीय अनुसन्धान गर्ने टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले मानवीय संसाधन तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि यस संस्थाले अनुसन्धान सम्बन्धी विभिन्न किसिमका तालिमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । वर्षमा २ पटक सञ्चालन हुने सर्वेक्षण अनुसन्धान विधि र तथाङ्क विश्लेषण तालिम मिचिगन

तथाङ्क विश्लेषण तालिम

विश्वविद्यालयको समर इन्स्टीचुटको पाठ्यक्रममा आधारित छ । तालिममा यस संस्थाका प्राध्यापक तथा अनुसन्धानकर्ता तथा संस्थासंग आवद्ध विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरू तथा अनुसन्धानकर्ताहरूले पनि प्रशिक्षार्थीहरूलाई अध्यापन गर्नहुन्छ । यो तालिममा मूलतः सैद्धान्तिकसंगै

कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि तालिम

प्रयोगात्मक पक्षलाई बढी जोड दिइन्छ । यस कार्यक्रममा नेपाल लगायत दक्षिण एशियाका विद्यार्थी, प्राध्यापक, अनुसन्धानकर्ताहरूले भाग लिइसक्नुभएको छ ।

अनुसन्धान क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि अत्याधुनिक श्रव्यदृश्य प्रविधियुक्त दूर शिक्षा प्रणाली मार्फत विश्वका जुनसुकै विश्वविद्यालय र अनुसन्धान संस्थाहरूबाट प्राध्यापन गर्न सकिने सुविधायुक्त दूर शिक्षा केन्द्र स्थापना गरिएको छ । यस दूर शिक्षा

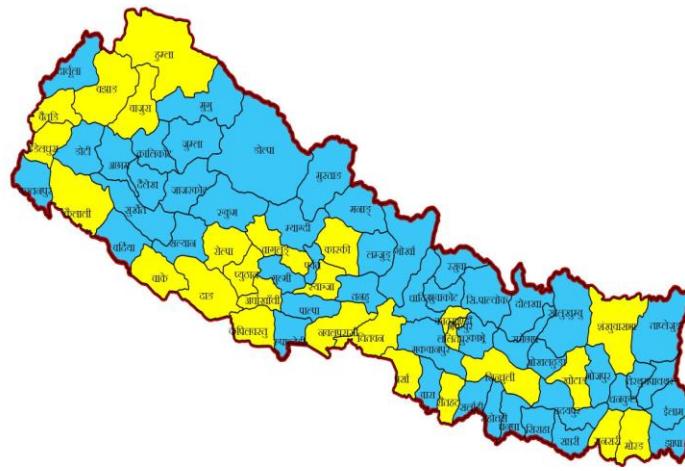

दूर शिक्षा प्रणालीद्वारा तथाङ्क विश्लेषण तालिम

केन्द्रको स्थापनाबाट नेपाल र दक्षिण एसियामा उच्च गुणस्तरयुक्त अनुसन्धान पद्धति तथा तथ्याङ्क विश्लेषण क्षमता अभिवृद्धि गर्ने महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको छ ।

हालसम्म सर्वेक्षण

अनुसन्धान विधिको तालिममा ५७७ र तथ्याङ्क विश्लेषण तालिममा १७९ जना सहभागी हुनुभएको छ । यी कार्यक्रममा सहभागी नेपाल लगायत अन्य देशहरूबाट सहभागी हुनु भएको स्थान नक्शामा देखाइएका छन् ।

संकेत

आउनु भएका जिल्लाहरू (पहेलो रङ्गमा)

यसका अतिरिक्त यस संस्थाका अनुसन्धान वैज्ञानिकहरूद्वारा कृषि तथा वन

विश्वविद्यालय	रामपुरका
विद्यावारिधि	तहमा अध्ययन
गर्ने ग्रामीण समाजशास्त्रका	
विद्यार्थीहरूका लागि दूरशिक्षा	
प्रविधिको प्रयोग गरी	
अनुसन्धान	सम्बन्धी
पाठ्यक्रमहरूको अध्यापन	
गराउदै आई रहेको छ ।	

१०. महाभूकम्प २०७२ का पीडितलाई संस्थाले गरेको सहयोग

महाभूकम्प २०७२ का पीडित परिवारहरूका लागि तत्काल राहतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको थियो । तत्कालिन आवश्यकतालाई विचारगरी चामल, चिउरा, दाल, नुन,

चाउचाउ	र	त्रिपाल
लगायतका		सामानहरू
वितरण	गरिएको	थियो ।
वितरण	गर्दा	स्थानीय
गाविसहरू	तथा	बडा
नागरिक		मञ्चहरूसंगको
समन्वयमा		गोरखा
जिल्लाका		केराबारी,
खरीबोट, हंसपुर र छोप्राक		
गाविसका २४५	घरधुरी र	
लमजूङ		जिल्लाका

भलायखर्क, श्रीमञ्ज्याङ्ग, फलेनी, पाचोक, नौथर, कोल्की, गौडा र ढोडेनी गाविसका ५९८ घरधुरीहरूलाई जम्मा २१ लाख ७२ हजार मूल्य बराबरको राहत सामग्री वितरण गरिएको थियो ।

११. प्रकाशनहरू: किताब, अध्याय, वैज्ञानिक लेख, कार्यपत्र तथा शोधपत्रहरू

यस संस्थाले गरेका अनुसन्धानका निष्कर्षहरू पुस्तक, पुस्तकका अध्याय, जर्नल, वैज्ञानिक लेख (Peer reviewed), कार्यपत्र, शोधपत्र तथा उत्तरदाताको लागि रिपोर्टहरूको रूपमा प्रकाशित भएका छन् । तथ्याङ्कमा आधारित ती प्रकाशनहरू: किताब र कितावका अध्यायहरू, वैज्ञानिक

संस्थाको मान्यता

यस संस्थाद्वारा सञ्चालित अध्ययनका उपलब्धीहरू बिभिन्न पूस्तक, पत्र-पत्रिका, जर्नल, सभा सम्मेलन तथा विश्वविद्यालयहरूमा अध्ययन अध्यापन मार्फत देश भित्र वा विदेशमा उपलब्ध गराईनेछ ।

लेख तथा रचनाहरू विभिन्न
राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय
विश्वविद्यालयहरूमा
स्नातकोत्तर तथा विद्यावारिधि
तहमा अध्ययन अध्यापन
गराउनका साथै नीति तर्जुमा
गर्न प्रयोग हुदै आएका
छन् ।

अन्तमा, संस्थाका उल्लेखित उपलब्धिहरू, कार्यक्रममा निरन्तर रूपमा सहभागी उत्तरदाता, जनसमुदाय, सरकारी तथा गैह-सरकारी संस्था, विश्वविद्यालय, शुभचिन्तक महानुभावहरूका प्रेरणा, सहयोग र शुभेच्छाबाट मात्रै हासिल गर्न सम्भव भएको हो । आगामि दिनहरूमा पनि यहांहरूबाट निरन्तर सहयोगको अपेक्षा राख्दै सबैमा हृदयदेखि नै पुनः हार्दिक धन्यवाद तथा कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

*** समाप्त ***